

НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ООН ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ОСВІТУ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЦИХ НОРМ В УКРАЇНІ

Ключові слова: ООН, ЮНЕСКО, закон, конвенція, права людини, освіта.

Численні спроби міжнародної спільноти колективними зусиллями забезпечити підтримання миру і безпеки у світі та сприяти подоланню ключових суспільних проблем у 1945 р. призвели до створення міжнародної організації нового типу — Організації Об'єднаних Націй (ООН). З того часу і до сьогодні ООН залишається найавторитетнішою міжнародною організацією, нормативні акти якої є правовою основою вирішення конфліктів між державами, директивами та дороговказами щодо подолання тих чи інших глобальних проблем.

Окремі аспекти нормотворчої діяльності ООН у сфері освіти й реформування освіти в Україні відповідно до міжнародних норм аналізували у своїх працях такі українські дослідники як С. Андрейчук [1], В. Журавський [2], М. Згуровський [3], Є. Красняков [4], В. Кремень [5], Л. Товажнянський [6] та ін. Разом із тим ратифікація Україною чергових міжнародних актів та адаптація національного законодавства до міжнародних норм і стандартів у сфері освіти потребують комплексного аналізу цієї проблеми.

Метою статті є аналіз основних нормативних актів ООН щодо забезпечення права людини на освіту, норми яких імплементовані в національне законодавство України, і тих нормативних актів нашої держави, які розроблені й ухвалені з метою реалізації освітніх міжнародних норм і стандартів в Україні.

Україна є однією з країн-засновниць ООН, бере активну участь у її діяльності та дотримується цілей і принципів Організації. Імплементация міжнародних норм, у тому числі й ухвалених ООН, у законодавство України здійснюється на основі норм Конституції України та Закону України «Про міжнародні договори України» [7]. Так, відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. А згідно з п. «б» ч. 2 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України», міжнародні договори України, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, зокрема й права на освіту, підлягають ратифікації шляхом ухвалення відповідного закону, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору.

Відповідно до Статуту ООН, Генеральна асамблея ООН організовує дослідження і надає рекомендації, у тому числі з метою сприяння міжнародному співробітництву у сфері освіти (ст. 13). Крім того, ООН згідно зі ст. 55 її Статуту сприяє вирішенню міжнародних проблем в освітній сфері. Питаннями освіти у структурі ООН безпосередньо займається спеціалізована установа — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), зусилля якої спрямовані на забезпечення доступу до освіти, ліквідації неписьменності серед дорослих і дітей, підвищення якості освіти та підготовку освітянських кадрів, розширення міжнародного співробітництва тощо.

Право людини на освіту визнається ООН одним з основоположних прав і закріплене практично в усіх ключових документах Організації, що стосуються захисту прав людини. Згідно зі ст. 2 Загальної декларації прав людини, прийнятої і проголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. [8], кожна людина

повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією. За нормами ст. 26 Декларації, кожна людина має право на освіту. При цьому початкова й загальна освіта повинні бути безоплатними, а початкова освіта ще й обов'язковою. Крім того, освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості та збільшення поваги до прав людини і основних свобод, сприяти взаєморозумінню, терпимості й дружбі між усіма народами. Ці норми сьогодні імплементовані в українське законодавство, зокрема безпосередньо втілені у ст. 53 Конституції України, законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» та ін.

Україна також є учасницею Конвенції ООН про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14.12.1960 р. [9]. Ця Конвенція базується на Загальній декларації прав людини, зокрема її принципах недопущення дискримінації та праві людини на освіту. Відповідно до ст. 1 Конвенції, під дискримінацією слід розуміти закриття для будь-якої особи або групи доступу до освіти; обмеження освіти; створення або збереження розділених систем освіти чи навчальних закладів; створення освітніх умов для особи або групи, несумісних з людською гідністю. З метою уникнення дискримінації у сфері освіти держави-учасниці взяли на себе зобов'язання передусім відмінити всі нормативні акти, які допускають дискримінацію в освітній сфері.

Вагоме місце освітнім правам людини відведене в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, прийнятому 16.12.1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН [10]. Питанням освіти в Пакті присвячено статті 13 та 14. Норми цих статей фактично повторюють положення Загальної декларації прав людини. Разом із тим ст. 13 пропонує державам-учасницям поступово забезпечити безоплатність середньої і вищої освіти, встановити задовільну систему стипендій і поліпшити матеріальні умови викладацького персоналу. Ці норми стали кроком уперед у порівнянні з нормами Загальної декларації прав людини, де йшлося лише про безоплатність початкової освіти. Крім того, у Пакті міститься зобов'язання поважати свободу батьків й у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державними властями школи, а й інші школи, що відповідають мінімуму вимог щодо освіти. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права був ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р., а на необхідність виконання його положень (зокрема права батьків на релігійне виховання дітей) неодноразово вказували ще радянські правозахисники та апелювали до міжнародної спільноти про їх порушення.

Одними з ключових документів ООН, в яких значна увага приділяється праву дитини на освіту, є Декларація прав дитини від 20.11.1959 р. та Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. Для України обов'язковою є Конвенція про права дитини, яка була ратифікована Постановою Верховної Ради України № 789-XII від 27.02.1991 р. [11]. Відповідно до ст. 28 Конвенції, держави-учасниці визнають право дитини на освіту, вводять безоплатну й обов'язкову початкову освіту, забезпечують доступність середньої та вищої освіти, а також розвивають міжнародне співробітництво з питань, що стосуються освіти, зокрема, з метою сприяння ліквідації невігластва і неписьменності в усьому світі та полегшення доступу до науково-технічних знань і сучасних методів навчання. У свою чергу, ст. 29 Конвенції зобов'язує держави-учасниці сприяти в найповнішому обсязі розвитку особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини.

Показовим є те, що Україна обрала захист прав дитини одним із пріоритетів своєї діяльності. У зв'язку з цим наша держава є активним учасником практично всіх ініціатив

ООН, що стосуються захисту прав дітей і здобуття ними освіти. Так, Підсумковим документом Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей», підписаним Кабінетом Міністрів України 10 травня 2002 р., визначено чотири пріоритетні напрями діяльності, серед яких і забезпечення можливості здобувати високоякісну освіту. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.04.2006 р. № 229-р було схвалено Концепцію Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006–2016 роки» [12], в якій, зокрема, зазначалося, що поширення практики надання платних послуг у сфері освіти зробило їх малодоступними для дітей, які виховуються у родинах з низьким рівнем матеріального забезпечення. Крім того, має місце ліквідація дошкільних навчальних закладів, а оснащення наявних навчальних закладів не відповідає вимогам часу.

На виконання положень Конвенції про права дитини Законом України від 05.03.2009 р. № 1065-VI було ухвалено Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 р. [13]. Метою Програми є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні. Безпосередньо у сфері освіти Програма передбачає збільшення кількості дітей, які відвідують навчальні заклади; забезпечення всіх дітей-інвалідів послугами навчальних закладів незалежно від стану здоров'я цих дітей та їх місця проживання і виховання; забезпечення високоякісними освітніми послугами, розроблення нового покоління вітчизняних підручників, навчальних посібників відповідно до сучасного рівня розвитку високих технологій та забезпечення доступу навчальних закладів до мережі Інтернет. На виконання цієї Програми Кабінет Міністрів України щорічно затверджує план заходів. Так, зокрема, Планом заходів з виконання у 2013 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року [14] передбачено створення рівних умов для доступу кожної дитини до позашкільної освіти шляхом проведення для дітей та учнівської молоді всеукраїнських та міжнародних конкурсів, фестивалів, змагань, інших масових заходів за напрямами позашкільної освіти.

Україна упродовж багатьох десятиліть є прихильником уніфікації системи вищої освіти та визнання дипломів про вищу освіту в європейському регіоні. Подібні ініціативи реалізуються під егідою ЮНЕСКО, а їхні результати отримали втілення в розробленні й ухваленні кількох конвенцій. Наша держава бере активну участь у підготовці відповідних конвенцій та їх втіленні в життя. Так, Конвенція про визнання учбових курсів, дипломів про вищу освіту та вчених ступенів у державах регіону Європи від 21.12.1979 р. була підписана від імені Української РСР у день ухвалення, а ратифікована указом Президії Верховної Ради Української РСР від 11.01.1982 р. № 2993-X [15]. Метою Конвенції стало бажання покращити доступ на рівних умовах студентів, викладачів і наукових співробітників до навчальних, наукових і культурних установ інших договірних сторін; досягнути визнання свідоцтв, дипломів і наукових ступенів для подальшого навчання чи роботи в іншій державі; визнання рівня професійної підготовки власника диплома в інших договірних країнах та надання йому таких самих можливостей, як і випускникам національних навчальних закладів тощо. Принциповим положенням Конвенції стали норми про обмін досвідом та інформацією між країнами-учасниками й спільна розробка та визнання ними критеріїв оцінювання, навчальних програм і курсів, налагодження безперервної освіти упродовж життя та ін. Ці положення

фактично заклали підґрунтя для формування Європейського простору вищої освіти та її уніфікації, що згодом було втілено в Болонському процесі.

Ще одним важливим документом на шляху уніфікації європейської освіти, розробленим під егідою ЮНЕСКО, стала Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні від 11.04.1997 р. Її також було підписано від імені України в день ухвалення, а ратифіковано Законом України від 03.12.1999 р. № 1273-XIV [16]. Учасники Конвенції виходили з необхідності полегшення громадянам кожної з держав та студентам закладів освіти кожної зі сторін доступу до освітніх ресурсів інших сторін, зокрема шляхом сприяння їхнім зусиллям, спрямованим на продовження своєї освіти чи на закінчення певного періоду навчання у вищих закладах освіти на території інших сторін. Одним з основних положень Конвенції стала норма про визнання кожною зі сторін для цілей доступу до програм, що належать до її системи вищої освіти, кваліфікації, присудженої іншими сторонами, якщо загальні умови доступу на території сторони, що присудила кваліфікацію, суттєво не відрізняються від загальних умов доступу на території сторони, в якій запитується визнання кваліфікації. Важливою умовою Конвенції стало визнання періодів навчання, завершених у рамках програми з вищої освіти на території іншої сторони. Відповідно до норм Конвенції визнання на території сторони кваліфікації з вищої освіти, присудженої на території іншої сторони, надає можливість для подальшого навчання в системі вищої освіти, включаючи складання відповідних іспитів, і/або до підготовки докторської дисертації; використання академічного звання відповідно до законів і правил сторони або юрисдикції сторони, в якій запитується визнання. Разом із тим Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні полегшує доступ до ринку праці відповідно до законів і правил будь-якої держави-учасниці. Завдяки цьому було закладено правові основи для досягнення мобільності на ринку праці європейського континенту фахівців, що отримали вищу освіту.

Окрему увагу в міжнародних документах приділено забезпеченню права на освіту людей з особливими потребами. Зокрема, Резолюцією № 48/96 Генеральної Асамблеї від 20.12.1993 р. прийняті Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів [17]. Безпосередньо освіти стосується правило 6, згідно з яким держави мають забезпечувати, аби освіта інвалідів була невід'ємною частиною системи загальної освіти. Акцент робиться на інтеграцію інвалідів у суспільство й навчання їх разом з іншими учнями. Для забезпечення інвалідів можливостями у сфері освіти в звичайній школі держави мають: а) мати чітко сформульовану політику, що розуміється і приймається на рівні шкіл і в більш широких межах громади; б) забезпечити гнучкість навчальних програм, можливість вносити в них доповнення й зміни; в) надавати високоякісні навчальні матеріали, забезпечити на постійній основі підготовку викладачів і надання їм підтримки.

Хоча ці Правила носять рекомендаційний характер, наша держава активно користується ними в процесі вироблення державної політики щодо забезпечення прав інвалідів. Так, Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту інвалідів та проведення в Україні у 2003 році Року людей з інвалідністю» від 02.12.2002 р. № 1112/2002 [18] було дано доручення Кабінету Міністрів України забезпечити офіційне видання Стандартних правил забезпечення однакових можливостей для інвалідів та враховувати їх під час підготовки відповідних нормативно-правових актів.

Активізації нормотворчої діяльності щодо забезпечення освітніх прав інвалідів в Україні сприяла ратифікація нашою державою 16.12.2009 р. Конвенції ООН «Про права інвалідів» від 13.12.2006 р. [19]. Відповідно до ст. 24 Конвенції, держави-учасниці визнають право інвалідів на освіту і забезпечують для цілей реалізації цього права без дискримінації й на підставі рівності можливостей інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя. Для практичного втілення цих положень у життя було розроблено й 1 жовтня 2010 р. наказом Міносвіти затверджено Концепцію розвитку інклюзивної освіти [20], відповідно до якої інклюзивне навчання визнається комплексним процесом забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей. Крім того, Кабінет Міністрів України постановою від 15.08.2011 р. № 872 затвердив Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах [21], який визначає вимоги до організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах з метою реалізації права дітей з особливими освітніми потребами на освіту за місцем проживання, їх соціалізації та інтеграції в суспільство, залучення батьків до участі у навчально-виховному процесі. На розвиток цих норм Міністерство освіти і науки України видало ряд підзаконних актів, які докладно регламентують організацію навчально-виховного процесу в навчальних закладах. Норми щодо забезпечення й розвитку інклюзивної освіти були внесені практично до всіх законодавчих актів, що регламентують питання освіти в Україні. Завдяки цьому нині наша держава має законодавство у сфері інклюзивної освіти, яке загалом відповідає міжнародним стандартам.

Таким чином, ООН на сьогодні виступає одним з основних ініціаторів ухвалення нових норм щодо забезпечення прав людини на освіту й утвердження в цій сфері високих стандартів. Україна є учасницею основних пактів і конвенцій ООН у сфері освіти, імплементававши їх норми в національне законодавство. Крім того, під егідою ООН розроблено й ухвалено ряд інших актів щодо забезпечення права людини на освіту, у тому числі й тих, які не є обов'язковими для виконання, проте відповідають цілям Організації. Розвиваючи національне законодавство, наша держава враховує не лише обов'язкові, а й рекомендаційні акти ООН, прагнучи якомога повніше забезпечити гарантування права людини на освіту та досягнути відповідних міжнародних стандартів.

1. Андрейчук С. К. Державне управління реформуванням вищої освіти в Україні в контексті Болонського процесу : дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Андрейчук Станіслав Казимирович ; Національна академія держ. управління при Президентові України. Львівський регіональний ін-т держ. управління. — Л., 2007. — 235 арк.

2. Журавський В. С. Болонський процес: головні принципи впровадження в європейський простір вищої освіти / В. С. Журавський, М. З. Згуровський. — К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2003. — 200 с.

3. Згуровський М. З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України / М. З. Згуровський. — К. : НТУУ «КПІ», 2006. — 544 с.

4. *Красняков Є.* Міжнародні нормативно-правові акти про освіту та їхній вплив на формування державної політики в галузі освіти України // Віче. — 2012. — № 14 [Електронний ресурс] / Є. Красняков. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3215/>

5. *Кремень В. Г.* Освіта і наука в Україні — інноваційні аспекти: Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. — К. : Грамота, 2005. — 448 с.

6. *Товажнянський Л. Л.* Болонський процес: цикли, ступені, кредити : монографія / Л. Л. Товажнянський, Є. І. Сокол, Б. В. Клименко. — Харків : НГУ «ХП», 2004. — 144 с.

7. *Про міжнародні договори України* : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 50. — Ст. 540.

8. *Загальна декларація прав людини* : Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/995_015

9. *Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти* : Міжнародний документ від 14 грудня 1960 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174

10. *Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права* : Міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

11. *Про ратифікацію Конвенції про права дитини* : Постанова Верховної Ради УРСР від 27 лютого 1991 р. № 789-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 13. — Ст. 145.

12. *Концепція Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006–2016 роки»* : Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2006 р. № 229-р // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2006-p>

13. *Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року* : Закон України від 5 березня 2009 року № 1065-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 29. — Ст. 395.

14. *План заходів з виконання у 2013 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року* : Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 березня 2013 р. № 163-р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/163-2013-p>

15. *Про ратифікацію Конвенції про визнання учбових курсів, дипломів про вищу освіту та вчених ступенів у державах регіону Європи* : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 11 січня 1982 р. № 2993-X // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2993-10>

16. *Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні* : Закон України від 3 грудня 1999 р. № 1273-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 51. — Ст. 459.

17. *Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів* : Міжнародний документ від 20 грудня 1993 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради

України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_306

18. *Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту інвалідів та проведення в Україні у 2003 році Року людей з інвалідністю* : Указ Президента України від 2 грудня 2002 р. № 1112/2002 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1112/2002>

19. *Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів і Факультативного протоколу до неї* : Закон України від 16 грудня 2009 р. № 1767-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 9. — Ст. 77.

20. *Концепція розвитку інклюзивної освіти* : Затверджено Наказом міністерства освіти і науки України від 1 жовтня 2010 р. № 912 // Законодавство [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/

21. *Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах* : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. № 872 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-п>